

CZERWIŃSK NAD WISŁĄ, opactwo kanoników regularnych (ob. klasztor salezjanów)

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

CZERWIŃSK NAD WISŁĄ, dawny powiat sąchociński ziemi ciechanowskiej województwa mazowieckiego (ob. powiat płoński, województwo mazowieckie) / dekanat wyszogrodzki diecezji płockiej – kongregacja czerwińska kanoników regularnych / laterańskich (ob. dekanat wyszogrodzki diecezji płockiej – prowincja polska Towarzystwa św. Franciszka Salezego), **opactwo kanoników regularnych (ob. klasztor salezjanów)**, skrzydło południowe, kapitułarz, ściany i sklepienie; skrzydło wschodnie-dom opatów: parter, trakt zachodni, sala, fragmentaryczne odkrywki polichromii ścian; piętro, trakt wschodni, sześć lunet ze scenami figuralnymi z cyklu Żywot Patriarchy Józefa w Egipcie (?). Warstwy z czterech faz chronologicznych.

Datowanie (z fazami)

Faza I – 2. poł. XV w., odkryty 1929

Faza II – przed 1538, odkryte 1929

Faza III – koniec XVII–XVIII w., odkrywki przed 2015

Faza IV – 2. poł. XVII lub 4. ćw. XVIII w.

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

Faza I – nieznany, najprawdopodobniej związany z władzami konwentu

Faza II – opat komendatoryjny Jakub Kula z Sobolewa (rządy: 1524–1538)

Faza III – nieustalony, najprawdopodobniej związany z władzami konwentu: opat komendatoryjny lub klaustralny

Faza IV – nieustalony, najprawdopodobniej związany z władzami konwentu: opat komendatoryjny lub klaustralny (może Józef Fridigian Sosnkowski herbu Godziemba, rządy: 1775-1795)

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

Faza I – nieznani, konserwacja: ks. Andrzej Kulesza, salezjanin

Faza II – nieznani, konserwacja: ks. Andrzej Kulesza, salezjanin

Faza III – nieznani

Faza IV – nieznani

Historia powstania

Opactwo kanoników regularnych erygowane najpóźniej przed 1155 r. w miejscu dawnego grodu książęcego z fundacji biskupa płockiego Aleksandra de Malonne (zm. 1156) i księcia senioralnego krakowskiego i mazowieckiego Bolesława IV Kędzierzawego (ok. 1122–1173), z bazylikowym kościołem opackim i jednoskrzydłowym klasztorem. Założone jako ważna placówka zaplecza kadrowego kancelarii i dworu książęcego Piastów mazowieckich w Płocku. Na początku XVI w. objęte komendą królewską, do początku XVII w. ważne miejsce pielgrzymkowe na Mazowszu, związane z kultem słynącego łaskami wizerunku maryjnego, cel pątniczy wielu władców Rzeczypospolitej i stancja monarsza (skrzydło południowo-zachodnie klasztoru, zw. Domem Królewskim). Budynek klasztorny wielokrotnie rozbudowywany: od 1328 skrzydła wschodnie i zachodnie, 1398-1415 i 1470-1502 dalsza rozbudowa w kierunku południowym (Dom Królewski?), 1524-1538 (fund. opat komendatoryjny Jakub Kula z Sobolewa) nowe skrzydło południowe.

Opactwo od 1793 r. w granicach II zaboru pruskiego, w 1795 r. włączone do Królestwa Pruskiego, od 1807 r. w Księstwie Warszawskiego, od 1815 r. w guberni warszawskiej Królestwa Kongresowego (po 1837 r. – w nowopowstałej guberni płockiej). Skasowane przez carat w 1819 r., dwa lata później przejęte przez konwent norbertanek ze zlikwidowanego opactwa św. Marii Magdaleny w Płocku. Po 1902 r. opuszczone, uratowane z ruiny 1907–1913 z inicjatywy ks. kan. Eugeniusza Gruberskiego, we współpracy z Towarzystwem Opieki nad Zabytkami Przeszłości, objęte 1923–1924 przez Towarzystwo Salezjańskie, obecnie siedziba parafii, klasztor i ośrodek pielgrzymkowo-rekolekcyjny.

Przekształcenia, remonty, konserwacje

Pierwszy klasztor późnoromański z 2. poł. XII w. przekształcany kolejno po 1328 z dodaniem dwóch nowych skrzydeł bocznych: zachodniego (z trójprzęślową sienią przejazdową od strony kościoła) i wschodniego (późniejszy dom opatów, dwutraktowy, z podobnie zlokalizowanym przejazdem na dziedziniec klaustralny); 1398-1415 i 1470-1502 zapewne wszystkie budynki podniesione o piętro i nowymi układami dachów, z wtórnymi modyfikacjami wewnątrz, 1524-1538 budowa nowego, dwukondygnacyjnego, półtoratraktowego skrzydła południowego na linii stoku skarpy wiślanej, oszkarpowanego, wzdłuż głównego krużganka łączącego skrajne skrzydła, z czteroprzęślowym kapitularem sklepionym gwiazdami (3 przęsła) i sieciowo (ostatnie przęsło zachodnie), z okazałym wschodnim szczytem sterczynowo-blendowym; ok. 1624-1633 przebudowa domu opatów z nową dekoracją architektoniczną (fund. opat komendatoryjny Mikołaj Szyszkowski), reastaurowany kolejno po 1652 z zapisu testamentowego byłego opata komendatoryjnego, późniejszego biskupa wrocławskiego i plockiego Karola Ferdynanda Wazy, w 4. ćw. XVII w. (nowe podziały elewacji i redekoracja arkady wjazdowej z barokowym, narzutowym godłem św. Augustyna), następnie 1752-1765, 1769-1771 i 1774; po 1902 rujnacja skrzydła zachodniego i postępująca dewastacja pozostałych budynków, stopniowo remontowany od 1924, 1927 pożar dachów skrzydła południowego, 1928 -1930 prace remontowe i przekształcenia w skrzydle południowym połączone z badaniami architektoniczno-konserwatorskimi, m.in. odkrywkami polichromii późnośredniowiecznych w kapitularku oraz rozbiórką nowożytnych obudów kominków, wmurowanych później jako elementy lapidaryjne w ściany korytarzy i sal; 1934-1939, następnie 1959-1970 kompleksowa odbudowa zrujnowanego skrzydła zachodniego (proj. arch. Brunon Zborowski) z nową aranżacją wewnątrz na parterze i piętrze skrzydła południowego, równolegle po 1945 r. kolejne modernizacje infrastruktury komunikacyjnej, mediów i liczne wtórne podziały z powodów funkcjonalnych (m.in. stworzenie ekspozycji misyjnej); przed 2015 r. remont i nowa adaptacja trzech sal na parterze skrzydła wschodniego na Muzeum kardynała Augusta Hlonda w Czerwińsku nad Wisłą, wtedy wykonane odkrywki stratygraficzne na ścianach z ujawnieniem fragmentów polichromii z motywami architektonicznymi; polichromie w kapitularku konserwowane w latach 80. XX w. amatorsko przez ks. Andrzeja Kuleszę, salezjanina.

Kompozycja / układ

Faza I – skrzydło południowe, kapitulark (ob. kaplica klasztorna), ściana północna, scena Św. Krzysztof, z ujętą jasnoszarym pasowym obramieniem, z silnie zniszczoną powierzchniowo postacią świętego z kijem ujętego w $\frac{3}{4}$ w lewo, pochylonego i dźwigającego na ramieniu Dzieciątka Jezus, na czerwonym tle, późnogotycka;

Faza II – skrzydło południowe, kapitulark (ob. kaplica klasztorna), sklepienie, przęsła I-III, dekoracja floralna z motywami podsuszonego akantu (niem. Astwerk) w wysklepkach, w regularnych układach, oraz nieregularnymi pasami na otynkowanych żebrach ceglanych, tonacja: czarne kontury i pasy, zielenie i cynober;

Faza III – skrzydło wschodnie / dom opatów, parter, trakt zachodni, sala, w odkrywkach widoczne profilowane pasy imitujące podziały artykulacji pionowej ścian, w tonacji szarawej;

Faza IV – skrzydło wschodnie / dom opatów, piętro, trakt wschodni, sala, zespół sześciu lunet z *panneaux* ze scenami figuralnymi ze Starego Testamentu: cykl Żywot Patriarchy Józefa w Egipcie (?).

Ikonografia

Faza I – przedstawiona we fresku redakcja ujęcia św. Krzysztofa jako Christophorosa – przenoszącego Jezusa na ramieniu / ramionach przez rwącą rzekę – ma związek z jednym z epizodów z jego wytworzonej w epoce średniowiecza legendy hagiograficznej, spopularyzowana w całej Europie łacińskiej dzięki pismom, działalności kaznodziejskiej i wreszcie – po włączeniu tego toposu do ikonografii świętego, dzięki rozwojowi tradycji artystycznej i medium grafiki, zwłaszcza południowoniemieckiej i niderlandzkiej od 2. poł. XV w.

Faza II – dekoracje floralne tego typu były bardzo popularne w późnośredniowiecznym zdobnictwie rzemiosła artystycznego oraz w snycerstwie i malarstwie, zwłaszcza dzięki rozpowszechnieniu od przełomu XV i XVI w. w krajach niemieckich i środkowoeuropejskich w grafice. Motyw roślinnej

„altany” dekorującej skomplikowane w rysunku sklepienia gwiaździste czy sieciowe dominował w paradnych wnętrzach świeckich i klasztornych.

Faza III – brak.

Faza IV –

Analiza formalno-stylistyczna

Faza I – wyobrażenie Św. Krzysztofa z uwagi na duży stopień powierzchniowego zniszczenia oryginału nie nadaje się do dokładniejszych studiów porównawczych.

Faza II – z uwagi na brak na Mazowszu analogicznych zabytków trudno zidentyfikować pochodzenie warsztatu; motyw roślinnej „altany” na sklepieniach lub stropach we wnętrzach kościelnych występuje m.in. w drewnianym kościele filialnym w Grębieniu z lat 20. XVI w., zaliczanym do tzw. wieluńskiej grupy drewnianych kościołów z XV w.

Faza III – zbyt mały obszar odkrywek uniemożliwia na obecnym etapie badań takie działania.

Faza IV –

Źródła i literatura przedmiotu

Kronika Konserwatorska za rok 1929-1930, „Ochrona Zabytków Sztuki”, 1930-1931, z. 1-4, cz. 2, s. 326;
Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. X: *Dawne województwo warszawskie*, red. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 16: *Płońsk i okolice*, opr. I. Galicka, H. Sygietyńska, T. Mroczko oraz D. Kaczmarzyk, Warszawa 1979, s. XV, 28-29, 31-32, fig. 28, 87; R. M. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006, s. 210-212, il. 44.

Fotografie:

Czerwińsk nad Wisłą, klasztor kanoników regularnych (ob. salezjanów), skrzydło południowe, kapitułarz, ściana północna, późnogotyckie przedstawienie św. Krzysztofa, 2. poł. XV w., odkryty 1929, fresk, wyk. niezidentyfikowany malarz lokalny (?), fot. MW, 2016.

Czerwińsk nad Wisłą, klasztor kanoników regularnych (ob. salezjanów), skrzydło południowe, kapitułarz, sklepienie, przęśta I-III, późnogotycka polichromia pasowa tynkowanych żeber ceglanych oraz wysklepków z wicią akantową (niem. Astwerk), przed 1538, odkryte 1929, fresk, wyk. niezidentyfikowany malarz lokalny (?), fot. MW, 2016.